

L'AGRICULTURA SOCIAL A CATALUNYA. UNA DOBLE ALTERNATIVA: DESENVOLUPAMENT LOCAL I OCUPACIÓ DE COL·LECTIUS EN RISC D'EXCLUSIÓ SOCIAL.¹

Antoni F. Tulla Pujol² antoni.tulla@uab.cat ; Carles Guirado carlesguirado@gmail.com ; Anna Badia anna.badia@uab.cat ; Ana Vera ana.vera@uab.cat; Natalia Valldeperas nataliavalldeperas@gmail.com; Camille Evard³ camille.evard@cedricat.cat

RESUM

A Catalunya, com en molts països de la Unió Europea, hi ha una crisi econòmica i social de les activitats agràries. En aquest context, des del territori han sorgit iniciatives alternatives que busquen aconseguir la sostenibilitat ambiental, social i econòmica de les seves explotacions, com són l'agricultura de proximitat i l'Agricultura Social (AS). L'AS és un fenomen emergent en el món rural i en el periurbà dels països europeus, però és una pràctica encara incipient a Catalunya. L'AS dona noves funcionalitats i significats a la pràctica agrícola, més enllà de la pròpia funció productiva. En la situació socioeconòmica actual, l'AS sorgeix com una pràctica *bottom-up* d'innovació social en tant que sorgeix de la societat civil amb la finalitat de crear nous llocs d'ocupació per a les persones en risc d'exclusió social, i al mateix temps ajudar al desenvolupament rural. En aquesta comunicació pretén explicar breument les característiques i les possibilitats de l'AS, posant de relleu les formes d'organització col·lectiva com el cooperativisme. La diagnosi s'ha realitzat a partir de la construcció d'una base de dades i entrevistes a promotors i informadors clau. La metodologia qualitativa ha permès fer una diagnosi emprant instruments d'anàlisi com el DAFO i el diagrama de flux. L'aplicació d'aquesta metodologia posa en relleu, per un banda, el potencial i la contribució de l'AS en diversos àmbits (dotar serveis socio-sanitaris en àrees rurals, desenvolupament local, agricultura ecològica, innovació social, alternatives econòmiques) i, per l'altra, les manques i necessitats del sector que condicionen el seu desenvolupament. En base a la influència d'aquests factors s'han dissenyat algunes estratègies per a contribuir a la seva difusió i impuls a Catalunya.

PARAULES CLAU: Agricultura ecològica, Agricultura social, Desenvolupament rural, Catalunya, Exclusió social, Unió Europea.

LA AGRICULTURA SOCIAL EN CATALUÑA. UNA DOBLE ALTERNATIVA: DESARROLLO LOCAL Y OCUPACIÓN DE COLECTIVOS EN RIESGO DE EXCLUSIÓN SOCIAL.

RESUMEN

En Cataluña, como en muchos países de la Unión Europea, hay una crisis económica y social de las actividades agrarias. Desde el territorio han surgido iniciativas diversas que buscan conseguir la sostenibilidad ambiental, social y económica de sus explotaciones, como son la agricultura de proximidad o la Agricultura Social (AS). La AS es un fenómeno emergente en el ámbito rural y

¹ Una versió ampliada d'aquesta comunicació es presentarà a la Revista Quaderns Agraris, 38, de l'IEC.

² Departament De Geografia; Edifici B; Universitat Autònoma de Barcelona; 08193 Bellaterra; 93-581 4133

³ Fundació CEDRICAT; Ctra de Coll de Jou, km 2; 25280 Solsona; 973-484320

en el periurbano de los países europeos, aunque es una práctica incipiente en Cataluña. La AS da nuevas funcionalidades y significados a la práctica agrícola, más allá de la propia función productiva. En la actual situación socioeconómica, la AS aparece como una práctica de innovación social desde la sociedad civil con el fin de crear nueva ocupación para las personas con riesgo de exclusión social, y a la vez ayudar al desarrollo rural. En esta aportación se pretende explicar brevemente las características y las posibilidades de la AS, poniendo de relieve las formas de organización colectiva como el cooperativismo. El diagnóstico se ha realizado a partir de la construcción de una base de datos y entrevistas a promotores e informadores clave. La metodología cualitativa ha permitido hacer un diagnóstico empleando instrumentos de análisis como el DAFO y el flujoograma. La aplicación de esta metodología pone de relieve, por un lado, el potencial y la contribución de la AS en diversos ámbitos (dotar servicios sociosanitarios en áreas rurales, desarrollo local, agricultura ecológica, innovación social, alternativas económicas) y, por el otro, las carencias y necesidades del sector que condicionan su desarrollo. En base a la influencia de estos factores se han diseñado algunas estrategias para contribuir a su difusión e impulso en Cataluña.

PALABRAS CLAVE: Agricultura ecológica, Agricultura social, Desarrollo rural, Cataluña, Exclusión social, Unión Europea.

THE SOCIAL FARMING IN CATALONIA. DOUBLE ALTERNATIVE: LOCAL DEVELOPMENT AND OCCUPATION OF GROUPS AT RISK OF SOCIAL EXCLUSION.

ABSTRACT

In Catalonia, as in many countries of the European Union, there is an economic and social crisis of agriculture. Some initiatives have arisen from the territory as local agriculture or Social Farming (SF) looking for an economic, social and environmental sustainability. SF is an emerging phenomenon in rural and peri-urban areas in European countries but it is still a new practice in Catalonia. The SF provides new functions and meaning to agricultural practice, beyond the production function. In the current socio-economic situation, SF appears as a practice of social innovation in civil society in order to create new occupation for people at risk of social exclusion, while helping rural development. In this contribution it is briefly explained the characteristics and potential of the SF, highlighting forms of collective organization like cooperatives. The diagnosis was made based on the construction of a database and interviews with key developers and informers. Qualitative methodology has enabled a diagnosis using tools such as SWOT analysis and flowchart. We propose, on one side, the potential and contribution of SF in various areas (provide social services in rural areas, local development, organic farming, social innovation, economic alternatives) and, on the other, gaps and needs of the sector that influenced development. Based on the influence of these factors, some strategies have been designed to contribute to the dissemination and promotion in Catalonia.

KEY WORDS: Organic Farming, Social Farming, Rural development, Catalonia, Social Exclusion, European Union.

1. INTRODUCCIÓ

L'activitat agrària, agricultura i ramaderia, a Catalunya sempre ha estat important encara que no sigui un territori especialment dotat per a la producció agrícola (36 % de la SAU, Idescat 2013). Hi ha molts exemples que demostren la capacitat competitiva de la seva agricultura, des de les vinyes i la producció de vi i cava de qualitat fins a les produccions de fruita de regadiu, així com en les activitats agroindustrials (Tulla et al., 2003). La capacitat exportadora del sector demostra aquesta vitalitat. Tanmateix, des de fa un segle s'ha generat un flux migratori camp-ciutat que ha comportat una disminució del poblament de les àrees rurals (Guirado i Tulla, 2010). La crisi agrària, i de determinades àrees rurals, ha estat molt profunda, generant-se una diferenciació territorial en termes de producció competitiva i de capacitat per poder assolir un desenvolupament local. En bona part, aquesta lluita queda reflectida en l'evolució de la política agrària comunitària, PAC (Viladomiu i Rosell, 2012).

En aquest context, l'Agricultura Social (AS) és una de les activitats que, en el marc de la multifuncionalitat agrària, pot oferir ocupació, col·laborar en el desenvolupament rural sostenible, i aprofundir en les noves formes de producció i comercialització de productes agraris (Guirado et al., 2013). L'AS es pot considerar que forma part de l'economia social i solidària (ESS), que es desenvolupa en l'esfera privada sense ànim de lucre (Ley 5/2011)⁴, en base a iniciatives de la societat civil, i comprèn experiències que empren recursos locals, agraris i/o naturals, per promoure la salut, l'ocupació i l'apoderament de col·lectius en risc de marginació social i la generació de serveis, en les àrees rurals i periurbanes.

2. EL CONCEPTE D'AGRICULTURA SOCIAL

De forma sintètica podem dir que l'AS correspon a un ampli ventall d'activitats que tenen en comú la pràctica de treballar en la producció, la transformació o la distribució de productes agraris, i l'atenció directa a col·lectius de persones en risc d'exclusió social. Aquestes sovint tenen una falta d'apoderament, com és el cas de persones amb discapacitats físiques i mentals, persones que volen deixar la drogoaddicció, persones en centres penitenciaris, joves amb fracàs escolar, gent gran, dones maltractades i, actualment, també persones en atur de llarga durada i explotacions agràries poc competitives, entre d'altres (Di Iacovo, 2010). La xarxa *SoFar* (2005, 2008) va divulgar el concepte de *Social Farming (Agricultura Social)*, per designar aquest fenomen, però altres iniciatives, com el programa COST Action 866 (2006-2010), s'hi ha referit com a *Green Care*, un concepte transversal, en el qual s'inclouria l'AS. La implicació i la recent

⁴Ley 5/2011, de 29 de marzo de Economía Social. Publicado en BOE, núm. 76, de 30 de marzo de 2011, páginas 33023 a 33033.

elaboració d'un dictamen *ad hoc* per part del Comitè Europeu, Econòmic i Social ho ha fet més evident (Willems, 2013).

Green care és un dels altres termes utilitzats més freqüentment per referir-se a l'AS, malgrat no ser completament equivalent. Aquest concepte fa referència a un marc teòric que coincideix en bona part amb el de l'AS. La relació de les persones amb el medi natural es pot desenvolupar a través de pràctiques, les quals són recollides per aquest concepte. Aquestes es poden estructurar de diverses maneres, però en un primer lloc es diferencien dues grans categories, en funció de la implicació que les persones usuàries tinguin amb els elements naturals: a) experiències al medi natural (contemplació o exercici físic) i b) interacció amb elements naturals (treball a la natura o interacció amb animals –*care farming*–).

Taula I: Classificació de les activitats vinculades al “Social Farming” i/o “Green Care” a Europa

Relació entre usuaris i gestors del projecte →		Nivell d'especialització de l'activitat (terapèutica o agrària) i tipus d'ambient de l'atenció a l'usuari (formal / informal)	
Ús dels elements naturals (plantes i animals) ↓		Iniciatives amb terapeutes i personal especialitzat (-)	Explotacions agràries amb prevalença de pagesos/es (+)
Nivell d'especialització en l'ús dels elements naturals	Ús terapèutic d'atenció sanitària (-)	1) Unitats terapèutiques en hospitals i centres sanitaris especialitzats.	2) Explotacions agràries especialitzades en l'atenció sociosanitària
	Producció d'aliments i/o de productes artesanals (+)	3) Projectes d'Economia Social	4) Explotacions agràries inclusives que prioritzen la producció

Font: Di Iacovo, O'Connor (2009)

Pel que fa a les activitats, les pràctiques d'AS se centren en la producció, transformació i comercialització d'aliments o productes artesanals. Les funcions de l'AS s'orienten més cap a la promoció d'ocupació de persones en risc d'exclusió social, encara que alguns col·lectius també precisin atencions terapèutiques i millores en la seva salut, física i mental. Les activitats d'AS tenen una doble finalitat, realitzar una activitat econòmica rendible i que aquesta tingui una important càrrega de responsabilitat social.

En la Taula I, en el grup (1) les unitats terapèutiques en hospitals i centres sanitaris especialitzats fan ús del contacte amb la natura com activitat curativa. El personal té una formació més sanitària que agrària. L'ambient de l'atenció a l'usuari és molt formal i, aquests centres formen part del sistema de salut pública o són promoguts per fundacions privades. En el grup (2) hi pertanyen els projectes d'economia social, on hi ha l'objectiu de producció d'aliments i/o artesanian tenint en compte les seves funcions terapèutiques per a millorar la inserció social dels col·lectius amb discapacitats físiques o mentals. El personal està format en temes sanitaris i en temes econòmics. Les entitats que acullen aquests projectes són associacions o empreses sense ànim de lucre, que reben subvencions públiques o privades. En el grup (3) hi

ha les explotacions agràries especialitzades en l'atenció sanitària. La funció principal és la producció agrària, amb personal bàsicament pagès o esdevingut pagès, però també es tenen en compte les funcions terapèutiques i d'atenció sanitària. Pot haver-hi personal amb coneixements sanitaris però els centres són informals. La prioritat no és obtenir una rendibilitat econòmica, sovint se subvenciona privadament (familiars, *charities*), sinó que l'objectiu principal és sanitari i a l'ensem donar ocupació a través de l'activitat agrària. En el grup (4) hi ha les explotacions agràries inclusives, on l'activitat és bàsicament agrària o de turisme rural, i hi ha empleats en risc d'exclusió social en el marc de programes estructurats, públics o privats. El personal té una formació agrària i/o en turisme rural, i amb les granges busquen una rendibilitat econòmica, sovint amb formes organitzatives com cooperatives o associacions. De vegades, aquesta rendibilitat s'aconsegueix a través de les subvencions públiques o les aportacions privades (fundacions o associacions de familiars dels "usuaris" contractats).

En les àrees urbanes cada vegada s'aposta més per un consum que requereix una producció agrícola més sostenible, que respongui a les necessitats de la societat, i que integri valors socials, ambientals, territorials i econòmics, és a dir, una agricultura ecològica, ètica i solidària. És per això, que es pot afirmar que l'AS és una pràctica agrícola innovadora que deixa palesa l'emergència d'un nou paradigma agrosocial (Sevilla Guzmán, 2007; Guirado, 2011), el sorgiment d'una nova pagesia (Monllor, 2013) i la multifuncionalitat de l'agricultura (Armesto, 2005). Les pràctiques agrícoles vinculades a l'AS participen del sistema productiu i especialment, en altres àmbits com els de l'educació, la formació, la salut i el Tercer Sector Social (TSS)⁵, sent una contribució social evident. La pagesia té l'oportunitat d'implementar la idea de responsabilitat social i de treball cooperatiu en connexió amb les experiències d'AS, a l'ensem que pot trobar un mercat per als seus productes.

L'AS emergeix com una pràctica innovadora amb la voluntat de proporcionar noves funcions a l'agricultura, en un moment en que la ruralitat esdevé una realitat híbrida i extremadament canviant (Whatmore, 2002). El concepte d'innovació social en l'agricultura està relacionat amb l'acció col·lectiva, condicionada per l'estructura social dels territoris en la que es desenvolupa, i amb la interacció activa, participativa i permanent entre persones, eines i recursos territorials. En aquest sentit, moltes de les experiències d'AS, a Catalunya i a Itàlia, fan créixer el sentiment de comunitat, arrelada en el territori i fomentant el treball cooperatiu (Di Iacovo, 2010; Guirado et al., 2014).

3. ALGUNS MODELS EUROPEUS D'AGRICULTURA SOCIAL

L'AS s'ha anat implantant a Europa, adaptant-se al divers tractament públic que es dona a les atencions sanitàries, als greuges que genera l'atur, a les polítiques d'inserció social de

⁵ Anuari del Tercer Sector Social a Catalunya, 2009, Taula d'entitats i Observatori del Tercer Sector a Catalunya, Barcelona <http://www.anuaritercersectorsocial.cat>

col·lectius en risc i, molt important, a la capacitat d'iniciativa dels agents promotors d'entitats, públiques o privades, per a resoldre aquesta problemàtica. Els diferents models tenen en compte cinc elements: (1) els sistemes de regulació de l'atenció socio sanitària, (2) les condicions de benestar de la societat, (3) el finançament, (4) la tipologia dels actors involucrats i (5) les formes de gestió de l'AS. A Europa podrien distingir-se quatre grans models (SoFar, 2005 i 2008; Guirado et al., 2013):

Model socialdemòcrata (a). Implantat als països del nord d'Europa (Dinamarca, Finlàndia, Noruega, Suècia), aquest model es basa en el dret fonamental d'accés als serveis socials i de salut de tota la ciutadania a través d'un sistema nacional de salut, i que se sosté amb una elevada fiscalitat dels seus habitants. Hi ha un doble objectiu: les polítiques d'inserció social i les polítiques que promouen l'ajut econòmic a les granges.

Model corporatiu (b). Present als països del centre d'Europa (Alemanya, Àustria, Bèlgica, França, Països Baixos). També es garanteix l'accés a la salut pública per a tothom a través de la cotització a la seguretat social, però es permet la implantació de sistemes privats que funcionen de manera paral·lela al sistema públic i que poden esdevenir proveïdors de serveis socials i de salut a través de concessions públiques. Hi ha un interès públic en promoure "care farms" i, a part de polítiques de subvenció s'organitzen cursos de formació.

Model (neo)liberal (c). Present principalment als països de cultura anglòfona (Irlanda, Regne Unit), es basa sobretot en l'ajuda a famílies i a persones amb necessitats i dificultats específiques a través del TSS (associacions, fundacions, etc.), les accions de voluntariat i les obres de beneficència vinculades a l'església (*charities*). Els actors són fora de les institucions públiques i la gestió es porta des de la societat civil amb finançament privat, de fundacions o del sector públic parcialment.

Model mixt (d). Present en els països mediterranis (Itàlia, Espanya) hi conviuen com a proveïdors de serveis de salut el sector públic i el privat. En aquest model és especialment valuós el paper del TSS, i directament de les famílies, en l'atenció a les persones. D'aquesta manera ens trobem amb un sistema fragmentat, en el que l'existència d'un sistema públic de salut, cada cop més afeblit, es complementa amb el sistema privat, en expansió a conseqüència de les polítiques dels governs. En alguns països cal considerar l'existència de cooperatives que utilitzen l'activitat agrària com un instrument de teràpia ocupacional però també com a generadora d'ocupació.

Si ens fixem en les àrees d'actuació de l'AS en diversos països europeus (SoFar, 2005 i 2008; COST Action 866, 2006-10; Guirado et al., 2013), hi podem veure:

La teràpia (A) que acull les activitats terapèutiques en horticultura i amb animals per persones amb discapacitat intel·lectual, malaltia o trastorn mental, necessitats educatives especials, etc. La rehabilitació es realitza en residències i es tracten persones amb addiccions (alcohol, drogues), en centres penitenciaris, amb traumes (maltractament, víctimes d'abusos,

violació), persones en recuperació d'alguna malaltia, joves problemàtics i en centres de menors, persones amb trastorns alimentaris.

La inserció laboral (B) implica la inclusió en el mercat laboral de persones amb discapacitat física i mental, i la seva participació en el cicle de producció i distribució en funció de les seves capacitats. També correspon a la formació per a facilitar noves habilitats laborals a persones procedents de centres penitenciaris o de joves amb fracàs escolar, entre d'altres, perquè es puguin inserir en el món del treball. En tractar amb col·lectius amb certs desavantatges per obtenir un lloc de treball, l'administració concedeix algun tipus de subsidi. Bàsicament són accions que procuren l'accés laboral dels joves.

La inclusió en l'àmbit escolar (C) dels alumnes amb dificultats comporta activitats que facilitin l'aprenentatge educatiu en general i d'oficis en particular. Molts d'aquests alumnes tenen problemes d'adaptació o necessitats especials. Aquestes activitats formatives es fonamenten en l'aprenentatge de la vida al camp i dels cicles de la producció agrària (granja-escola, horts escolars, etc.). També hi ha activitats culturals que valoritzen i difonen els valors i els costums del món rural com una forma d'integració social de col·lectius en risc de marginació.

El treball amb persones i col·lectius en risc extrem d'exclusió social (D) (sense sostre, immigrants, dones maltractades, infants, gent gran, aturats, etc.) per a facilitar la seva inclusió social pot afavorir l'apoderament de grups no hegemònics. La cohesió social s'intenta a través de projectes comunitaris que integrin diferents col·lectius i grups socials per poder beneficiar la relació entre persones (HORTS COMUNITARIS, cooperatives de consum, etc.).

La promoció dels petits agricultors i artesans, poc viables econòmicament (E) dins de l'economia competitiva, a través de la producció ecològica, la pluriactivitat i el compromís amb col·lectius en risc d'exclusió social. La conjunció de dues situacions problemàtiques (pagesia en risc econòmic i col·lectius en risc social), juntament amb polítiques d'ajuda estructural de la PAC i d'altres institucions, pot donar lloc a una recuperació d'àrees rurals que ajudaran a vertebrar el desenvolupament regional.

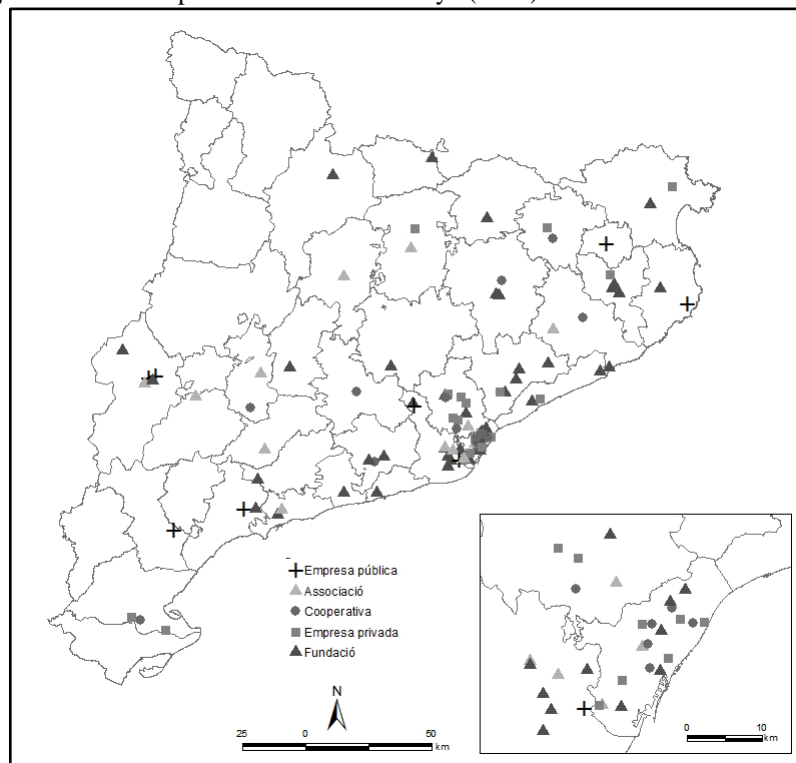
Les activitats socio-recreatives (F) amb l'objectiu de millorar la qualitat de vida i donar rellevància personal o social, que es dirigeixen a persones amb necessitats especials (persones amb disminucions, joves, famílies, gent gran, etc.). Seria el cas de l'agroturisme social o de les activitats pedagògiques en granges, que paguen directament als usuaris o estan subvencionades parcialment per entitats privades o públiques.

4. L'AGRICULTURA SOCIAL A CATALUNYA

Les primeres iniciatives d'AS a Catalunya apareixen entre 1965 i 1975, ocupen i tracten persones amb discapacitat, i s'ubiquen a l'àrea periurbana de Barcelona. Del 1975 al 1992, apareixen entitats en comarques més rurals i amb major presència del sector agrari. Des de la

crisi de 1992-97 fins a la bonança econòmica de 1998-2008 es van crear iniciatives per millorar la vida de les persones més vulnerables. En el període 2008-2012, malgrat la crisi econòmica s'activen moltes iniciatives d'AS, sovint en el món rural, amb projectes innovadors i un caràcter social d'atenció a col·lectius com drogoaddictes, aturats de llarga durada, etc. Vàrem obtenir informació de 99 entitats el 2012 (57 amb activitat de jardineria, 33 d'AS, 9 d'AS i jardineria). Els projectes d'AS representen un fort impuls per al desenvolupament local, principalment en àrees rurals, on les activitats lligades al territori i vinculades a productes de la terra tenen una major repercussió en el desenvolupament endogen, la cohesió social i la consolidació del teixit empresarial (Tulla et al., 2009, Tulla et al., 2014). Es tracta d'iniciatives socialment més justes, amb cura del medi ambient i el territori, i que fomenten els valors que contribueixen a la construcció de nous models de desenvolupament, tal com es pot veure en alguns casos com l'Olivera Cooperativa, Bolet Ben Fet o La Kloska (Guirado et al., 2014).

Figura 1: Forma jurídica de les experiències AS a Catalunya (2013)

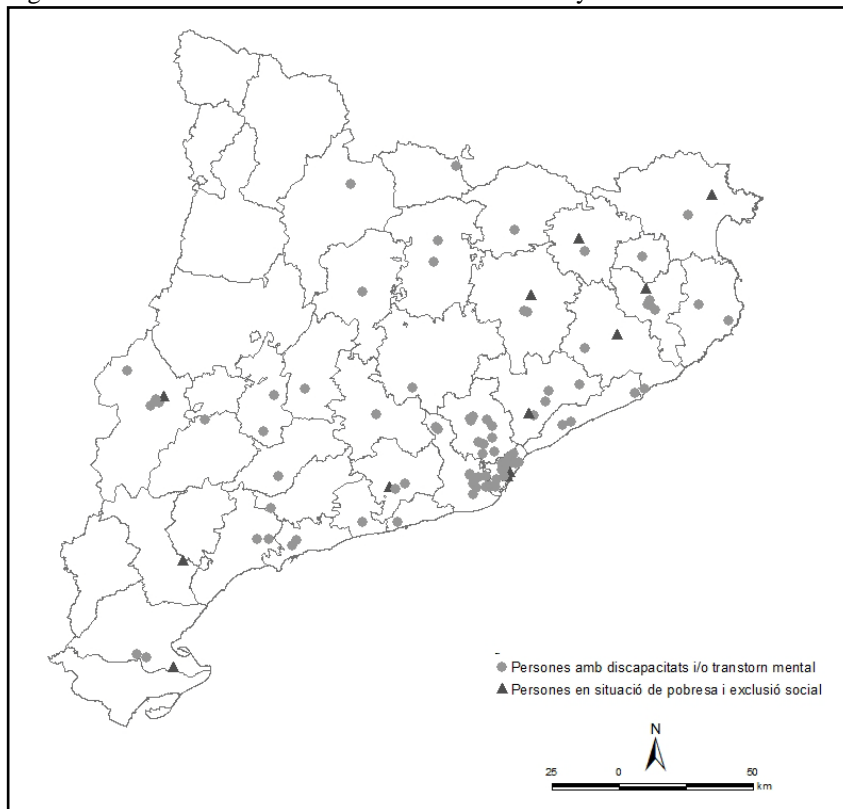
Font: Elaboració a partir de les entrevistes

El règim jurídic de les iniciatives d'AS és divers (Figura 1). Hi ha institucions de caràcter social com les associacions i les fundacions que es caracteritzen per realitzar la seva activitat sense ànim de lucre i també institucions privades, algunes de caràcter mercantil, com empreses i cooperatives, on la raó de ser també és la funció social i assistencial. Les figures jurídiques a Espanya es basen en la LISMI (1982), que pretenen incorporar al món laboral a persones amb discapacitats en empreses de més de 50 treballadors.

A Catalunya, la modalitat d'inserció més comuna que adopten aquestes entitats són els Centres Especials de Treball (CET)⁶, de caràcter públic o privat, que s'han d'inscriure en el *Registre de Centres Especials de Treball a Catalunya*⁷, i han de poder garantir “un treball remunerat a persones amb discapacitat, ja sigui física, intel·lectual o sensorial, mitjançant la seva integració sociolaboral”. Les Empreses d'Inserció (EIns) tenen més flexibilitat en la integració sociolaboral dels col·lectius en risc de marginació social que contracten, ja que qualsevol societat mercantil o cooperativa pot sol·licitar ser qualificada com a EIns, i inscriure's al *Registre administratiu d'Empreses d'Inserció Sociolaboral de Catalunya*⁸.

El col·lectiu de les persones amb discapacitats és el més representat a Catalunya (Figura 2). Les entitats que pretenen la reinserció laboral de les persones en situació de pobresa i exclusió social són una alternativa cívica, en forma d'associacions, cooperatives o empreses públiques, per donar resposta a la situació d'aquests col·lectius, i ho fan mitjançant la participació voluntària de la ciutadania.

Figura 2: Col·lectiu de beneficiaris de l'AS a Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les enquestes

⁶ Els Centres Especials de Treball (CET) varen ser creats pels Departaments de Treball, i el de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya el 1982, i corresponen a uns convenis específics entre l'Administració Autonòmica i els diversos tipus d'empreses, cooperatives o fundacions, on hi ha contrapartides econòmiques a canvi de contractar persones en risc d'exclusió social i de realitzar una tasca de tutoria i teràpia.

⁷ Regulat per la *Llei 13/1982, de 7 d'abril de Centres Especials de Treball*.

⁸ *Llei 27/2002, de 20 de desembre, sobre mesures legislatives per a regular les empreses d'inserció sociolaboral* (DOGC núm. 3793, de 3 de gener de 2003).

És pot parlar dels grups d'activitats que recolzen l'AS a Catalunya, i que poden ajudar al desenvolupament local i regional. Entre d'altres, són:

a) Els vivers de plantes i la jardineria són una de les activitats més utilitzades per donar feina a les persones amb discapacitat física i mental, juntament amb el sector dels manipulats industrials. Els familiars han promogut fundacions per crear cooperatives sense ànim de lucre.

b) L'horta i la producció de flors, en petites i mitjanes explotacions, acull molts col·lectius en risc d'exclusió social. L'administració local i la Fundació Càrites han proveït de terres per a grups socialment marginats (en atur, gent gran, ex-drogoaddictes, presons, etc.) diferents de les persones amb discapacitats físiques i mentals.

c) La producció de bolets (Bolet Ben Fet⁶), d'ous ecològics (La Klosca⁷), i de petit bestiar (conills, pollastres, perdis) són activitats emergents, amb molta demanda, i a preus assequibles en un període de crisi econòmica.

d) La ramaderia d'oví i cabrum, tant per a produir carn com per a la transformació de derivats làctics són granges difícils de crear. Es necessita una formació tant per les tècniques de pastura com per a garantir les condicions sanitàries i de transformació.

e) La ramaderia de vaquí és de les més adaptades a les normes ecològiques. A Catalunya hi ha un exemple de gran empresa com *La Fageda*⁹ amb una quota del 5% de la venda dels iogurts, que integra tot el procés fins a la comercialització dels seus productes. L'èxit rau en haver aconseguit un mercat ètic, formar part d'una xarxa, l'organització cooperativa i beneficiar-se dels ajuts estatals com a CET⁸.

f) El conreu de vinya i oliveres, en explotacions mitjanes, mostra una diversitat de feines i oportunitats d'ocupació per a col·lectius en risc d'exclusió social. Poden obtenir un valor afegit amb la transformació en vi i oli, productes normalment ecològics i amb una comercialització de marques de qualitat, com es el cas de *l'Olivera*⁵.

g) Les indústries agroalimentàries, la restauració i el càtering que donen treball als col·lectius en risc de marginació són activitats que precisen d'una major organització, i formació professional prèvia dels treballadors.

h) El turisme rural pot combinar-se bé amb les explotacions agràries i tenir funcions diverses. Dona treball a col·lectius amb disminució però també als que estan en risc d'exclusió social, modalitat que combina molt bé amb l'educació ambiental.

Podem destacar el projecte innovador de la Xarxa CX AgroSocial¹⁰ (2011), que actualment agrupa 25 entitats. D'aquestes, 13 s'han organitzat en la cooperativa "2147 mans"¹¹, oferint

⁹ On hi treballen 272 persones, de les que 154 tenen certificat de discapacitat mental o intel·lectual, per a més informació: <http://www.fageda.com/>

¹⁰ La Xarxa Agrosocial forma part de la Fundació Catalunya – La Pedrera i inclou L'Olivera, La Fageda, Fund. Drissa, Nou Verd, GINAC, Santa Teresa, Onada, E.I.Foresterra, Integra Pirineus, Amunt Ebre, Ampans, La Factoria del Mar, i les 13 entitats agrupades a la Coop 2147 Mans: <http://www.fundaciocatalunya-lapedrera.com/ca/content/xarxa-agrosocial>

treball a 1.075 persones (la meitat de col·lectius en risc d'exclusió social). És pretén millorar la producció i transformació dels productes, d'orientació ecològica¹², per obtenir més valor afegit. La definició dels productes (I+D+I) es fa col·laborant amb la Fundació Alicia¹³, i amb la comercialització d'una nova marca conjunta.

5. UNA ANÀLISI DAFO DEL POTENCIAL DE L'AS

Hem realitzat una anàlisi DAFO, de les seves característiques internes (fortaleses i debilitats) i de l'entorn (amenaces i oportunitats) que afecten l'AS (Taula II). Podem observar que les **fortaleses** vénen: (1) per la situació avantatjosa del sector agroalimentari de proximitat, en un context de crisi, al ser un sector estratègic que cobreix segments del mercat cada cop més grans, els quals cerquen un producte proper, de qualitat, ecològic, amb un valor social i amb certs criteris ètics; (2) el vincle que cadascuna de les experiències estableix amb el seu entorn contribueix de manera positiva en el desenvolupament local, la cohesió social, la gestió territorial, la conservació del medi i ajuda a establir xarxes de cooperació i sinèrgies entre diferents agents d'un mateix territori; (3) l'AS, a part de les activitats agràries, ofereix també serveis d'atenció socio sanitària, situant aquest sector en l'esfera de la innovació social, i un espai d'activitat econòmica i d'inserció laboral per a col·lectius en risc d'exclusió social, deixant palès que és possible generar alternatives econòmiques que estiguin al servei de les persones i que promoguin valors de solidaritat, cooperativisme i mutualitat; (4) moltes iniciatives de l'AS sorgeixen del TSS (voluntaris, familiars, societat civil) com a mostra de les mancances de l'estat del benestar, tenint la voluntat de millorar la qualitat de vida de les persones més vulnerables; i (5) les experiències de l'AS han demostrat tenir grans beneficis per a les persones que hi treballen, el personal especialitzat i els usuaris, i que duen a terme algun procés terapèutic, educatiu, de rehabilitació o d'inserció sociolaboral, afavorint l'apoderament dels usuaris i usuàries.

Les **debilitats** són degudes a: (1) que les experiències de l'AS a Catalunya són força novelles i el grau de desenvolupament del sector encara és incipient, fent que el sector estigui poc cohesionat i format per experiències atomitzades, amb escassos vincles entre elles¹⁴; (2) hi ha una manca d'interacció entre el sector agrari i el sector de l'atenció socio sanitària, i amb altres sectors com els de la rehabilitació de les addiccions (drogodependència, alcoholisme, etc.) o el penal, mancant una visibilitat social més gran que ajudi a un suport més decidit del sector

¹¹ Cooperativa 2147 Mans, agrupa les entitats: Aprodisca, Associació Sant Tomas PARMO, Can Perol, CET El Pla, Ecobrot (Fundació Oscobe), Ecogrup Ecològica (La Tavella), Fundació Onyar-La Selva, Fundació Molí d'en Puigvent, La Kloska-CET, Portal Berguedà, Sambucus, Teb Verd, i Viver d Bell-lloch <http://www.2147mans.coop/>

¹² Consell Català de la Producció Agrària Ecològica (CCPAE) <http://www.ccpae.org/>

¹³ Fundació Alicia <http://www.alicia.cat/>

¹⁴ Hi ha excepcions, com l'Olivera que ara complirà 40 anys d'existència o la Xarxa Agrosocial de la Fundació la Pedrera que agrupa unes 25 entitats diversificades.

públic i la societat civil; (3) la majoria de les entitats d'AS a Catalunya estan constituïdes com a CET o EIns, entitats privades, que depenen, en menor o major grau, del finançament públic i, per tant, en situació vulnerable; (4) els rendiments productius en l'AS són més baixos que en les empreses convencionals, dificultant la seva inserció en el mercat, i és difícil millorar per la dificultat d'adequar les tasques de l'explotació o obrador a les especificitats dels diferents col·lectius d'usuaris; i (5) el sector d'AS encara no ha tingut gaires experiències de treball amb certs col·lectius com els drogodependents, les víctimes de la violència de gènere, les persones sense sostre o els aturats de llarga durada, entre d'altres, encara que s'han desenvolupat horts terapèutics i altres iniciatives poc articulades entre elles.

Taula II. Anàlisi DAFO

<p>[FORTALESES]</p> <p>AGRICULTURA</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Agricultura, sector estratègic davant la crisi ✓ Multifuncionalitat agrària i diversificació a les explotacions ✓ Proximitat alimentària i dignificació de la pràctica agrícola ✓ Implementació de criteris agroecològics i valor social a les explotacions <p>TERRITORI</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Contribució en el desenvolupament local i la cohesió social ✓ Creació de serveis d'atenció a les persones ✓ Noves relacions entre productors, consumidors i societat <p>INNOVACIÓ SOCIAL I EMPRENEDORIA</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Retorn inversió pública a la societat ✓ Iniciatives d'origen cívic ✓ Foment de la cooperació público-privada <p>BENEFICIARIS</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Adequació de l'ocupació a col·lectius específics ✓ Suport a persones en risc d'exclusió social ✓ Beneficis per als col·lectius d'usuaris 	<p>[OPORTUNITATS]</p> <p>CONTEXT ACTUAL</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Escenari socioeconòmic que obliga a la innovació i projecte amb valor social ✓ Canvis en les pautes de consum (productes justos i ètics) i els hàbits alimentaris (productes ecològics) <p>OCUPACIÓ I INCLUSIÓ SOCIAL</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Nous jaciments d'ocupació en l'agricultura i sectors derivats ✓ Necessitat de crear iniciatives que donin ocupació per reduir efecte crisi <p>SOCIETAT</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Vies de finançament alternatiu ✓ Ús de noves tecnologies ✓ Amplia xarxa de Tercer Sector Social a Catalunya <p>INSTITUCIONAL</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Programes de foment de l'economia social ✓ Ajudes a l'emprenedoria i a la innovació
<p>[DEBILITATS]</p> <p>GESTIÓ/ORGANITZACIÓ</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Dependència del finançament públic ✓ Baixos rendiments productius ✓ Retard o impagament de les subvencions <p>ENTORN</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Sector emergent amb escassa trajectòria ✓ Pràctica poc codificada ✓ Xarxes poc estructurades <p>BENEFICIARIS/ES</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Baixa presència de determinats col·lectius ✓ Dificultats per cobrir les necessitats específiques de col·lectius/individus 	<p>[AMENACES]</p> <p>CONTEXT</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Incertesa i reticències per l'emprenedoria ✓ Falta de consciència i reconeixement de la tasca social ✓ Model neoliberal (objectius de d'empresa) vs economia ètica i solidària. <p>SITUACIÓ AGRICULTURA SOCIAL</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Escassa valoració de l'aportació social dels col·lectius d'AS i en risc d'exclusió social ✓ Escàs coneixement de l'AS a Catalunya, en relació a la situació d'altres països UE <p>POLÍTICA/INSTITUCIONAL</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Retallades en matèria de benestar social ✓ Socialització i privatització de les competències d'atenció socio sanitària ✓ Excessiva burocràcia i limitacions administratives ✓ Marc normatiu inexistent ✓ Manca de voluntat política

Font: elaboració pròpia a partir dels resultats

Les **oportunitats** estan condicionades per: (1) la conjuntura econòmica actual, on algunes entitats es plantegen innovar i emprendre, i en l'àmbit de l'economia social ajuden a valoritzar el sector agrari i la figura de la pagesia a l'apostar per una agricultura multifuncional, ecològica i de proximitat; (2) les potencialitats en la inserció laboral i en la inclusió social, que ha comportat crear nous perfils de feines relacionades amb el sector agrari o agroalimentari i a l'ensem associades al seguiment i acompanyament de col·lectius en risc d'exclusió social; (3) els efectes socials de la crisi que ha desenvolupat nous models econòmics i financers en activitats com l'AS, alternatius al model econòmic actual, així com la defensa d'una nova ètica centrada en la justícia territorial, la justícia social, la igualtat i l'apoderament dels sectors més vulnerables; (4) que aquests canvis van acompanyats d'un procés d'innovació social basat en la integració de col·lectius en risc de marginació social amb el reconeixement del paper imprescindible de l'agricultura, generant una cooperació públic-privada així com noves vies de finançament alternatives a un sistema bancari debilitat; i (5) per una major visibilitat de l'AS, percebuda com a estratègia pel desenvolupament local i per a la inserció sociolaboral de persones en risc d'exclusió social. Fets que han portat a un pronunciament del Comitè Econòmic i Social Europeu (Willems, 2013) que podria arribar a promoure programes explícits a Catalunya.

Taula III: Recomanacions d'accions estratègiques per l'impuls de l'AS a Catalunya.

EIX DE TREBALL	ACCIONS ESTRATÈGIQUES
1. Context social i econòmic	1.1. Foment de l'AS com a sector de l'economia social 1.2. Difusió i visibilitat de l'AS
2. Consolidació del sector i impuls de l'AS	2.1. Elaboració d'un marc jurídic/normatiu propi 2.2. Inclusió de l'AS en les polítiques públiques 2.3. Avaluació del retorn social i eficiència dels recursos públics (SROI)
3. Dotació de recursos i infraestructures	3.1. Accés a vies alternatives de finançament 3.2. Reserva de terres per a l'AS
4. Cohesió interna del sector	4.1. Creació d'una plataforma d'AS
5. Ampliació i extensió de l'AS	5.1. Diversificació de les experiències d'AS 5.2. Foment de l'AS com a estratègia de desenvolupament local 5.3. Formació específica pels professionals del sector

Font: Elaboració pròpia en base al projecte ACUP2011-00023

I per últim, trobem les **amenaces**, que són provocades per: (1) el context socioeconòmic actual on la situació financera posa en perill les administracions públiques i la seva funció com a garant del benestar de la població, reduint les subvencions a entitats del TSS, a les CETs i les EIns, bàsiques en l'AS; (2) la manca de reconeixement de la tasca social que pot exercir l'agricultura, amb el cooperativisme ja que es menysvaloren els principis ètics i solidaris al imposar-se el principi competitiu; (3) les poques facilitats per accedir al factor terra, donar una cobertura legal a les iniciatives de l'AS i no reconèixer l'estalvi econòmic i social que representa pel sector públic que hi hagin iniciatives que l'alliberen de dedicar-hi recursos segons el mètode *Social Return of Investment (SROI)*, en català Retorn Social de la Inversió (Lingane i Olsen, 2004); (4) l'escassa valoració i poc reconeixement de l'AS a la societat, fent difícil el

reconeixement que representa com alternativa econòmica i social; i, (5) finalment, el poc reconeixement polític i institucional, que fa que l'AS estigui al marge de moltes polítiques públiques del país, per a millorar el benestar social de la població més vulnerable.

De tot l'anàlisi es poden concretar unes recomanacions d'accions estratègiques per impulsar l'AS a Catalunya (Taula III). Per a cada acció estratègica, especificat l'eix de treball, es desenvoluparà l'àmbit d'actuació, la justificació, la descripció de l'acció, els objectius, els agents implicats i les observacions i restriccions que comporta¹⁸.

6. CONCLUSIONS

L'AS ha existit des de fa molts anys a Europa, des del segle XIX amb teràpies utilitzant activitats agràries en persones amb discapacitats o amb necessitat d'atenció sanitària. A Europa, a meitat segle XX, s'ha introduït les polítiques d'inserció laboral de col·lectius en risc d'exclusió social, bàsicament persones amb discapacitats físiques, mentals i intel·lectuals, amb la participació d'entitats públiques i/o privades segons el país. Als darrers vint anys, el TSS i altres entitats privades, amb la crisi de l'estat del benestar, han ampliat el nombre i tipus de col·lectius per inserir-los en el món laboral, com les persones amb addiccions, joves amb fracàs escolar, aturats de llarga durada, entre d'altres.

Els projectes d'AS a Catalunya van iniciar-se principalment amb la jardineria, però després ha primat l'horticultura i l'elaboració de productes agroalimentaris. La majoria d'iniciatives es produeixen amb criteris ecològics que permeten crear alternatives econòmiques en el marc d'una economia més justa, ètica i solidària. Es planteja com una economia al servei de les persones. Les retallades del sector públic i la major dependència d'entitats privades sense ànim de lucre comporta valorar més el benefici social de les inversions, aplicant mètodes com l'SROI. En una etapa de maduresa de la implantació de l'AS es generen xarxes de coordinació i agrupació dels esforços dels diversos agents i empreses.

L'AS pot aportar a la societat catalana: (1) un apoderament i ocupació per a persones en risc d'exclusió social, donant oportunitats als més vulnerables per inserir-se en el mercat laboral, integrar-los socialment i capacitar-los per desenvolupar la seva vida quotidiana de manera plena; (2) l'activitat agrària en persones en risc d'exclusió social produeix millores importants en la salut física i mental, augmenten l'autoestima i la confiança en sí mateixos; (3) creant serveis d'atenció socio sanitària en territoris rurals poc atesos, ampliant a tota la població l'atenció que es dona als col·lectius en risc d'exclusió; (4) ofereixen alternatives econòmiques que poden ajudar al desenvolupament local, com ja s'ha dit, promovent la multifuncionalitat i una economia social; i (5) una dinamització agroecològica al produir, i potenciar un sector de consum, aliments locals, ecològics, de qualitat i socialment justos.

Finalment, a partir dels resultats obtinguts a l'anàlisi DAFO, es podran definir estratègies per tal de poder impulsar l'AS, i les seves potencialitats, en tots els àmbits on s'ha detectat un

elevat potencial d'actuació. Els problemes clau són la debilitat de les condicions legals i administratives, i l'escàs reconeixement social i la poca visibilitat de l'AS per a la societat catalana. Així com, la reducció dels recursos públics en l'àmbit socio sanitari i en el finançament d'iniciatives d'acció social, estar poc cohesionat i amb una escassa relació entre l'àmbit socio sanitari i l'activitat agrària, dificultat de compaginar capacitat productiva, cost de producció i exigències de mercat, entre d'altres. Tanmateix, hi ha potencialitats com el foment de l'economia social, la creació d'alternatives econòmiques i nous models d'organització del treball, innovació en l'àmbit social i d'atenció socio sanitària, dinamització agroecològica i del desenvolupament local, contribució a la cohesió social, i atenció integral dels col·lectius usuaris.

7. AGRAÏMENTS

Aquesta comunicació presenta part dels resultats obtinguts en el projecte “*L'agricultura social en el desenvolupament local i en l'ocupació per a col·lectius amb risc de marginació*”, finançat pel Programa RecerCaixa (2011ACUP00023): Antoni F. Tulla (IP), Anna Badia, Maria Barrachina, Carles Guirado, Natàlia Valldeperas i Ana Vera del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), i Camille Evard, Imma Pallarès i Marta Rancaño de la Fundació Centre de Desenvolupament Rural Integrat de Catalunya (CEDRICAT).

BIBLIOGRAFIA

- ARMESTO, X. (2005) “Notas teóricas en torno al concepto de postproductivismo agrario”, *Investigaciones Geográficas*, 36, p. 137-156.
- COST Action 866 (2006-2010), *Green care in Agriculture* (EU project: Food and Agriculture) <http://www.umb.no/greencare/> consultat 12 juny 2014.
- DI IACOVO, F., O'CONNOR, D., Eds. (2009) *Supporting Policies for Social Farming in Europe. Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas*. So Far. Social Services in Multifunctional Farms ('Social Farming'), ARISA, Firenze.
- DI IACOVO, F. (2010) “L'agricultura sociale: pratiche e paradigma nello scenario comunitario”, *XLVII Convegno di Studi de la Società Italiana di Economia Agraria “L'agricoltura oltre le crisi” 22-25 settembre de 2010*. Università degli Studi del Molise, Campobasso.
- GERLACH-SPRIGGS, N., KAUFMAN, R.E., WARNER, S.B. (1998) *Restorative Gardens: The Healing Landscape*. Yale University Press, New Haven, CT.
- GUIRADO, C., TULLA, A.F. (2010) “Entre l'abandonament i l'ús intensiu del territori? Sistema d'assentaments i gestió del territori en espais de muntanya. El cas de l'Alt Pirineu català”. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, vol. 56, núm. 3, p. 607-623.
- GUIRADO, C. (2011) *Tornant a la muntanya. Migració, ruralitat i canvi social al Pirineu català. El cas del Pallars Sobirà*. Tesi doctoral. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- GUIRADO, C., BADIA, A., TULLA, A.F., VERA, A., VALLDEPERAS, N. (2013) “L'Agricultura Social. Aproximació conceptual i dinàmica en el context europeu”. *Biblio 3W. Revista bibliogràfica de geografia y ciències socials*, Vol. XVIII, nº 1046, 25-10-2013, p. 1-27.
- GUIRADO, C., BADIA, A., TULLA, A.F., VERA, A., VALLDEPERAS, N. (2014) “La Agricultura Social en Cataluña: Innovación Social y Dinamización agroecológica para la

- ocupación de personas en riesgo de exclusión”. *AGER. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, núm. 17 (Octubre 2014), p. 65-97.
- LINGANE, A., OLSEN, S. (2004) “Guidelines for Social Return on Investment (SROI)”, *California Management Review*.
- IDESCAT (2013) *Anuari Estadístic de Catalunya*, Institut d’Estadística de Catalunya, Barcelona.
- MARTÍNEZ, S. (1987) “Utopia, espai i migracions utòpiques, El ‘retorn al camp’”, *Documents d’Anàlisi Geogràfica*, vol. 56, núm. 3, p. 607-623.
- MONLLOR, N. (2013) “La Nova pagesia: vers un nou model agrosocial”, *Quaderns Agraris*, núm 35 (Desembre 2013), p. 7-24.
- RELF, P.D. (2006) “Agriculture and Health care. The care of plants and animals for therapy and rehabilitation in the United States”. Hassink, J., Van Dijk, M. (ed.) *Farming for Health: Green-care farming across Europe and the USA*. Springer, Dordrecht.
- ROOSENS, E., VAN DE WALLE, L. (2007) *Geel Revisited: After Centuries of Mental Rehabilitation*. Garant Publisher, Antwerp.
- SEVILLA GUZMÁN, E. (2007) *De la sociologia agrària a la agroecologia*, Icaria Ed., Barcelona.
- SoFar (2005, 2008) *Social Services in Multifunctional Farms* (‘Social Farming?’) <http://sofar.unipi.it/> consultat 23 juliol 2014.
- SOLÉ, A., GUIRADO, C., SOLANA, M. (2012) “Cambios en la dinámica demográfica y migratoria del Pirineo catalán. Análisis sociolaboral de la población extranjera”, *AGER. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, núm. 12, p. 51-90.
- SORIANO, J.M., TULLA, A.F. (2003) “El repoblament del Pirineu Català: Desig o realitat?”, *Mètode*, 36, Hivern 2002-03, p. 65-70.
- TULLA, A.F. (1984) “Estructura Agraria de Catalunya”. *El Campo*, 95, Servicio de Estudios del Banco de Bilbao, p. 17-28.
- TULLA, A.F., SORIANO, J.M., PALLARÈS-BARBERÀ, M., VERA, A. (2003) “La transformació del model agrari en àrees de muntanya”, *ESPAIS*, 49, Primavera 2003, p. 82-97.
- TULLA, A.F., PALLARÈS-BARBERÀ, M., VERA, A. (2009) “Naturbanization and local development in the mountain areas of the Catalan Pyrenees”. Prados, M.J. (ed.) *Naturbanization. New identities and processes for rural – natural areas*. Taylor & Francis Group, London, p. 75-92.
- TULLA, A.F., VERA, A., BADIA, A., GUIRADO, C., VALLDEPERAS, N. (2014) “Rural and Regional Development Policies in Europe: Social Farming in the Common Strategic Framework (Horizon 2020)”. *Journal of Urban and Regional Anaysis*, Vol. V (2), p. 35-52.
- VAN DER PLOEG, J.D. (2006) “Agricultural production in crisis”, Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. (Eds.) *Handbook of Rural Studies*, Sage Publications, London, p. 258-277.
- VILADOMIU, L., ROSELL, J. (2012) “Cinquanta anys de PAC”. *Quaderns Agraris*, núm. 32, p. 5-15.
- WHATMORE, S. (2002) *Hybrid Geographies: natures, cultures, spaces*. Sage, London.
- WILLEMS, J. (2013) “Opinion of the European Economic and Social Committee on ‘Social farming’: green care and social and Health policies”, *Official Journal of the European Union* (2013/C 44/07).
- WOODS, M. (2005) *Rural Geography: processes, responses and experiences in rural restructuring*, Sage Publications, London.